

جایگاه قومیت‌ها (خرده‌فرهنگ‌ها) در نظام آموزشی^۱

افروز فرخی^۲

علیرضا طاطاری^۳

چکیده

هدف اصلی پژوهش حاضر بررسی جایگاه قومیت‌ها در نظام آموزشی ایران است. روش پژوهش این مقاله روش توصیفی - تحلیلی است. برای جمع‌آوری اطلاعات موردنیاز از روش مطالعه کتابخانه‌ای، اسنادی و بررسی منابع چاپی و الکترونیکی استفاده شده است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که در نظام آموزشی سعی شده است تا به چند قومیتی بودن ایران توجه شود، اما این مسئله کاستی‌هایی را نیز به دنبال دارد. در کتاب‌های درسی مطالب در مورد قومیت‌ها، فقط در حد تعریف و بیان چند خصوصیات یک قومیت بیان شده است؛ درحالی‌که پرداختن بیشتر به این مسئله ضروری به نظر می‌رسد. در قانون اساسی نظام جمهوری اسلامی ایران استفاده از زبان مادری برای تدریس ادبیات مجاز است، اما در مدارس به علت وجود مشکلاتی به این قانون توجه چندانی نمی‌شود و قانون اجرا نمی‌گردد. همچنین در نظام آموزشی به آموزش چندفرهنگی نیز توجه ویژه‌ای لازم است.

کلیدواژه‌ها: فرهنگ، قومیت، آموزش و پرورش، برنامه درسی، آموزش عالی

۱ - مقدمه

۱. تاریخ وصول: ۱۴۰۱/۰۶/۰۲ تأیید نهایی: ۱۴۰۱/۱۰/۲۸
۲. گروه آموزشی علوم انسانی و علوم اجتماعی، عضو هیئت علمی دانشگاه فرهنگیان، مرکز آموزش عالی شهید بهشتی، تهران، ایران، Afrooz_Farrookhi1350@yahoo.com
۳. دانشجوی مقطع کارشناسی رشته آموزش شیمی، مرکز آموزش عالی شهید بهشتی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران

آموزش و پرورش نقش اساسی و سرنوشت‌ساز در جوامع بشری ایفا می‌کند و بر ابعاد و زمینه‌های مختلف اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی تأثیر می‌گذارد، از این رو می‌تواند عامل رشد و توسعه جامعه محسوب شود؛ جوامعی که هدف اساسی خود را توسعه اجتماعی قرار داده‌اند، به امر آموزش و سرمایه‌گذاری در مورد نیروی انسانی توجه خاصی دارند. ضرورت توجه به رابطه میان تربیت نیروی انسانی ماهر و توسعه جوامع (به‌ویژه از نظر اقتصادی و فرهنگی)، دیر زمانی نیست که مورد توجه برنامه‌ریزان آموزشی قرار گرفته و آنان به دنبال یافتن روش‌های مطلوب ارزیابی و برآورد انسانی ماهر برای توسعه جامعه برآمدند (سرخ، ۱۳۸۶: ۱۰۵).

بی‌گمان، تنوع و تکثر فرهنگی، نژادی، قومی، دینی و زبانی یکی از بارزترین ابعاد و مشخصه‌های غالب جوامع بشر امروزی است که به‌موازات فرصت‌ها و ظرفیت‌هایی که طبعاً برای هر جامعه‌ای ایجاد می‌کند، می‌تواند در صورت بی‌توجهی و مغفول ماندن، بستر ساز بسیاری از مشکلات و چالش‌های اجتماعی شود (حسینی مهر و همکاران، ۱۳۹۵: ۲۳۴). پارخ بیان می‌کند که «حضور هم‌زمان چند قوم و به تبع آن چند فرهنگ مختلف در چهارچوب جغرافیای سیاسی واحد را جامعه چندفرهنگی گویند»، بر اساس این تعریف، ایران که از چند قوم که دارای فرهنگ‌های متفاوتی هستند و در یک منطقه جغرافیایی زندگی می‌کنند را یک جامعه چندفرهنگی می‌توان در نظر گرفت (پارخ^۱ به نقل از صادقی، ۱۳۹۱: ۹۴).

اهمیت موضوع قومیت‌ها برای ایران که دارای تنوع قومیتی بوده واضح است و در مجاورت کشورهای دارای مؤلفه‌های قومی - فرهنگی مشابه قرار دارد، در مقایسه با سایر کشورها صدچندان است. در این ارتباط، اتخاذ سیاست‌های مناسب و لحاظ الزامات و مقتضیات متناسب با تنوع قومیتی ایران، می‌تواند کشور را در قبال کشمکش‌ها و تنش‌های قومی مصونیت بخشد (شاکری خوئی و همکارانش، ۱۳۹۸: ۲۳). در کشور ایران تنوع قومیتی در قسمت‌های مختلف کشور مشاهده می‌شود

برای مقابله با کشمکش‌ها، تنش‌های قومی و جلوگیری از تبعیض قومیتی و برقراری عدالت بهتر است سیاست‌ها و سازوکارهای مناسبی برای این امر در نظر گرفته شود.

در عصر حاضر، به دلیل تعاملات گسترده فیزیکی و مجازی افراد و فرهنگ‌ها و از میان رفتن مرزهای قراردادی سنتی، پیوندهای گریزناپذیری بین افراد و فرهنگ‌ها به وجود آمده است. حضور فرهنگ‌ها در کنار یکدیگر و تلاقی آن‌ها، احتمال ایجاد چالش و تنش در میان افراد و فرهنگ‌ها را افزایش داده است. بدین جهت پیش‌بینی سازوکار مناسب به منظور نزدیکی فرهنگ‌ها، ایجاد تفاهم و تعامل میان آن‌ها در جهت همزیستی مسالمت‌آمیز و رفع سوء تفاهم‌های احتمالی ضرورت مضاعف می‌یابد (صادقی، ۱۳۸۹: ۱۹۱). امروزه مشاهده می‌شود که اقوام و فرهنگ‌های مختلف در کنار هم در یک منطقه جغرافیایی در حال زندگی هستند که برای ایجاد تفاهم و اتحاد بین آن‌ها باید سازوکار مناسبی در نظر گرفته شود.

یکی از بحث‌های مهم در تعلیم و تربیت امروزی در دنیا بحث چندفرهنگی است. دانش‌آموزان با دیدگاه‌های متفاوت و متنوع فرهنگی و از نژاد و اقوام مختلف وارد نظام آموزشی می‌شوند؛ ولی نمی‌دانند چگونه با این تنوع فرهنگی که میان هم‌نوعان خود است، برخورد کنند تا بتوانند در آینده جامعه‌ای ایده‌آل با نظام آموزشی متعادل از لحاظ فرهنگی و به دور از اختلافات قومیتی ایجاد کنند (عیدی و نوریان، ۱۳۹۷: ۹۸) پس در امر تعلیم و تربیت باید به تنوع فرهنگی که از تنوع قومی نشئت می‌گیرد توجه فراوان شود؛ بنابراین آموزش و پرورش باید با برنامه‌ریزی و سرمایه‌گذاری‌های مناسب که به تنوع فرهنگی موجود در جامعه توجه دارد بتواند نیروهای انسانی ماهر که آشنای کامل با فرهنگ‌های اقوام مختلف و توانایی برقراری ارتباط با آن‌ها را دارند تربیت کند.

۱-۲. بیان مسئله

ایران از گروه‌های فرهنگی، قومی و زبانی متنوعی شکل گرفته است. هر کدام در فرهنگ، آداب و رسوم، زبان، دین و مذهب دارای تفاوت‌هایی با یکدیگر هستند. این گروه‌های گوناگون فرهنگی و قومی برای آنکه بتوانند به طور مسالمت‌آمیز در کنار

یکدیگر زندگی کنند، باید از تعصب و قوم‌مداری دوری و به سمت نسبی‌گرایی فرهنگی حرکت کنند؛ لذا باید تفاوت‌ها و شباهت‌های یکدیگر را بشناسند و در جهت رشد روابط بین فرهنگی و بین قومی تلاش کنند (سبحانی نژاد و وفایی، ۱۳۹۴: ۱۱۲)؛ بنابراین در کشور ایران که دارای تنوع قومی است باید گام‌های مناسبی در جهت ایجاد ارتباط بین اقوام مختلف و همچنین یافتن فرهنگ‌های مشابه بین قوم‌های مختلف برداشته شود.

اصطلاح چندفرهنگی مفهومی است که در سال‌های اخیر مورد تأکید تعلیم و تربیت و به‌خصوص جامعه‌شناسی آموزش و پرورش قرار گرفته و منظور از آن این است که به‌رغم گسترش ارتباطات بین کشورها و حرکت آنها به سوی نظامی جهانی و منطقه‌ای، مسئله اقوام و ملیت‌ها و تفاوت‌های فرهنگی بین آن‌ها اهمیت خاصی دارد. گوناگونی فرهنگ‌ها به قاره‌ها و کشورها محدود نمی‌شود و در هر کشوری نیز می‌توان اقوام و ملیت‌های گوناگونی را مشاهده کرد که به‌رغم تفاوت‌های فرهنگی، در درون فرهنگ ملی به حیات خود ادامه می‌دهند (احمدی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۲۲).

برابری فرصت‌ها در بعد کلان نوعی نگاه انسان‌گرایانه و عدالت‌خواهانه را با خود همراه دارد که غالباً به‌عنوان یک شاخص جامعه توسعه‌یافته در نظر گرفته می‌شود. جامعه‌ای که در آن مردم در کنار رفاه و آزادی، عدالت و برابری را هم تجربه خواهند کرد. در این تعبیر، برابری فرصت‌ها و عدالت‌خواهی یک ارزش محسوب می‌شود و آموزش و پرورش باید بتواند آن را در نظام شخصیتی انسان توسعه‌یافته تعبیه کند. اما در بعد خرد، برابری فرصت‌های آموزشی، ابزار و سازوکاری است که موجب شکوفاشدن اندیشه‌های خلاق شده و امکان پرورش قابلیت را برای همه به طور مساوی فراهم می‌سازد. (سرخ، ۱۳۸۶: ۱۰۶).

دانشگاه‌ها باید بتوانند از لحاظ تنوع قومی و محلی موجود در کشور ما، در رأس نیروهای نخبه کشور، سیاست‌گذاری‌های قابل‌اعتنا و راهبردی را در زمینه مدیریت و هدایت پدیده فرهنگ‌های قومی - محلی به‌خصوص جهت بهره‌گیری از آن برای

پیشبرد اهداف توسعه علمی پیشنهاد کرده و نسبت به بررسی و مطالعه بازخوردها و ثمرات این سیاست‌ها نیز به طور علمی اظهارنظر نمایند (فکوهی، ۱۳۸۶: ۱۲۸). آموزش و پرورش ابزاری سنتی برای انتقال بین فرهنگی بوده است، اما تلاش نسبتاً اندکی برای درک تأثیر فرهنگ بر محتوا یا فرایندهای تمرین آموزشی انجام شده است (هالینجر و لیت وود^۱، ۱۹۹۸: ۱۲۶).

ایران کشوری با تنوع قومیتی است که این اقوام بدون مرزهای جغرافیایی در کنار یکدیگر در حال زندگی هستند. هر یک از این اقوام فرهنگ خاص خود را دارا می‌باشند که بین این فرهنگ‌ها شباهت‌ها و تفاوت‌هایی وجود دارد؛ شباهت‌ها باعث نزدیکی اقوام به یکدیگر و تفاوت‌ها باعث کشمکش و تنش بین اقوام مختلف می‌شود. آموزش و پرورش نقش مهمی در آشنایی افراد با فرهنگ‌های اقوام مختلف را ایفا می‌کند و می‌تواند افراد جامعه را به گونه‌ای تربیت کند که به این فرهنگ‌ها و ارزش‌های قومی احترام بگذارند؛ بنابراین هرچقدر جایگاه قومیت‌ها در آموزش و پرورش بهتر باشد و میزان توجه و اهمیت به بحث تنوع قومی بیشتر باشد، افراد جامعه در کنار یکدیگر تفاهم بیشتری دارند و مسالمت‌آمیزتر با یکدیگر زندگی می‌کنند.

۱-۳. پیشینه پژوهش

یکی از موضوعات مهم در امر تعلیم و تربیت وجود قومیت‌های مختلف است. به‌ویژه در ایران، چون ایران کشوری با تنوع قومی بالا و متشکل از فرهنگ‌های مختلف است؛ بنابراین در این بخش یافته‌های پژوهش‌هایی را که در این زمینه صورت گرفته، بیان می‌کنیم.

حمیدی زاده و همکارانش (۱۳۹۸) در پژوهشی خود به این نتیجه رسیدند که نکاتی در موفقیت معلمان در آموزش چندفرهنگی مؤثر است. مانند نگرش مثبت معلمان نسبت به تنوع و نقاط اختلاف و شباهت‌ها، استفاده از شیوه بیان و سبک

گفتار دانش‌آموزان در خانه و فرهنگشان در محاوره‌های کلاسی (حمیدی زاده و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۶۳).

عیدی و نوریان (۱۳۹۷) در مقاله خود ۶ درون‌مایه نشان دادند که همه از عواملی بودند که باعث تبعیض نژادی در کلاس درس و به دنبال آن در جامعه می‌شدند. مدرسان قدرت بالایی در بالابردن ارزش‌ها داشتند و می‌توانستند جلوی تعصبات قومیتی را بگیرند و باعث احترام به قومیت‌ها، آداب‌ورسوم، زبان و فرهنگ شوند (عیدی و نوریان، ۱۳۹۷: ۹۷ - ۱۱۲).

فکوهی (۱۳۸۶) در پژوهشی که انجام داد این واقعیت را نشان داد که مسئله اساسی امروز نه بر سر پذیرش یا عدم‌پذیرش وجود چند فرهنگ در کشور یا تکثیر فرهنگ‌هاست، بلکه چگونگی مدیریت آن‌ها و استفاده به بهترین شکل از آن برای منافع هر جامعه‌ای است (فکوهی، ۱۳۸۶: ۱۵۴).

پورکریم و همکارانش (۱۳۹۵) در پژوهش خود تأکید داشتند برای حاکم کردن رویکرد چندفرهنگی در نظام آموزش عالی کشور ابتدا باید زیر ساخت‌ها و پیش‌شرط‌های لازم را فراهم کرد. سپس باتکیه بر استراتژی‌های آموزش کلان و استراتژی‌های خرد به نیازهای متنوع فرهنگی دانشجویان از قومیت‌های مختلف پاسخ داد (پورکریم و همکارانش، ۱۳۹۵: ۶۵).

صادقی در سال ۱۳۸۹ در پژوهشی که در مورد بررسی سند برنامه درسی ملی، بر اساس رویکرد آموزش چندفرهنگی انجام داد به این نتیجه رسید، در سند برنامه درسی ملی به مؤلفه‌های آموزش چندفرهنگی توجه نسبی می‌شود (صادقی، ۱۳۸۹: ۱۹۰).

بازدار و همکارانش در سال ۱۳۹۹ در پژوهشی بیان کردند وقتی در برنامه درسی رسمی، خرده‌فرهنگ‌ها (قومیت‌ها) جایگاه مناسبی نداشته باشند، در چنین شرایطی، خرده‌فرهنگ‌ها (قومیت‌ها) به‌عنوان یکی از زمینه‌های اصلی شکل‌گیری برنامه‌های درسی زیرزمینی به شمار می‌رود (بازدار و همکارانش، ۱۳۹۹: ۳۱۱).

بلندهمتان و همکارانش در سال ۱۳۸۹ در نتایج پژوهش خود بیان کردند که از نظر دانشجو معلمان، آموزش چندفرهنگی در مراکز تربیت‌معلم از جایگاه مناسبی برخوردار نیست و توجه چندانی به مفاهیم آموزش چندفرهنگی در محتوای درسی مراکز تربیت‌معلم نشده است (بلندهمتان و همکاران، ۱۳۸۹: ۵۵).

مائستری^۱ در سال ۲۰۱۶ در پژوهشی خاطرنشان کرد که تنوع قومی تأثیر مثبتی در نمره آزمون دانش‌آموزان اقلیت، به‌ویژه برای مهارت‌های زبانی دارد. همچنین شواهدی از رابطه منفی بین تنوع قومی و ادغام اجتماعی مدارس پیدا کرد (مائستری، ۲۰۱۶: ۲۹۰).

نگوین^۲ در سال ۲۰۱۹ در پژوهشی که انجام داده نشان داد، شکاف قومی ویتنام در ثبت‌نام در مدارس بیشتر به خصوصیات خانگی مانند هزینه‌های خانواده و تحصیلات پدر مربوط می‌شود (نگوین، ۲۰۱۹: ۹۹).

لانگوین^۳ و همکارانش در سال ۲۰۱۷ در پژوهشی که انجام دادند به سه یافته اصلی دست یافتند که اهمیت سابقه خانوادگی را در توضیح نابرابری‌های قومی مادام‌العمر نشان می‌دهد. اولاً، مهاجران نسل دوم به طور متوسط کمتر از هم‌تایان بومی خود تجربه موفقیت در تحصیل را تجربه می‌کنند. دوم، درحالی‌که مهاجران نسل دوم به طور متوسط احتمال اشتغال کمتری دارند و دستمزد کمتری نسبت به بومیان دارند، هر دو شکاف عمدتاً با تفاوت تحصیلات توضیح داده می‌شود. سوم، ما در بین گروه‌های قومی ناهمگنی قابل توجهی پیدا می‌کنیم (لانگوین و همکارانش، ۲۰۱۷: ۸۴).

۱-۴. سؤالات پژوهش

۱- فرهنگ را تعریف کنید؟

۲- قومیت را تعریف کنید؟

1. Maestri
2. Nguyen
3. Langevin

۳- جایگاه فرهنگ‌های مختلف (قومیت‌ها) در نظام آموزشی چگونه است؟

۴- میزان اهمیت به موضوع قومیت در کتاب درسی چگونه است؟

۱- ۵. روش پژوهش و هدف از ضرورت انجام آن

روش به‌کاررفته برای تدوین مقاله، روش توصیفی - تحلیلی است که به توصیف و تحلیل اطلاعات مربوط به چندفرهنگی و جایگاه قومیت‌ها در نظام آموزشی می‌پردازد. برای جمع‌آوری اطلاعات و داده‌های مورد بررسی نیز از مطالعه کتابخانه‌ای، اسنادی و منابع چاپی و الکترونیکی استفاده شده است.

انجام این پژوهش از آن جهت اهمیت دارد که ایران کشوری است که از اقوام مختلف تشکیل شده است و هر قومیتی فرهنگ، آداب و رسوم، ارزش‌ها و هنجارهای خاص خود را دارا است؛ بنابراین تأثیراتی که این تفاوت‌های فرهنگی بر روی نظام آموزشی ایران گذاشته است و میزان توجهی که نظام آموزشی بر این تفاوت‌ها دارد باید مورد مطالعه قرار بگیرد.

فراهم کردن فرصت‌های برابر و عادلانه آموزشی جزئی از عدالت آموزشی است و رسیدن به عدالت آموزشی برای تمام جوامعی که آموزش و پرورش را یک جزء مهم در زندگی افراد می‌دانند امری اصلی به شمار می‌رود (لوین^۱ به نقل از اسلامی و همکاران، ۱۳۹۸: ۵۶).

۲- بحث

۲- ۱. تعریف مفاهیم

فرهنگ واژه‌ای قدیمی در زبان و ادبیات فارسی است. در متون کهن، مفاهیم "ادب" و "آداب‌دانی" برای این واژه مناسب‌تر است. برای فرهنگ تعاریف چندی وجود دارد از جمله: «فرهنگ را برنامه‌ریزی جمعی ذهن، نظام معنایی مشترک، راه‌های طراحی شده برای فکر کردن و روال‌های غیرکلامی استاندارد جهت انجام کارها و

تأثیر آدمیان بر محیط می‌توان تعریف کرد» (جوشن لو و رستمی به نقل از توسلی، ۱۳۹۷: ۱۶۸).

واژه فرهنگ در زبان‌های دیگر غیر از زبان فارسی صورت دیگری دارد. در زبان انگلیسی و دیگر زبان‌های اروپایی این واژه کمتر به معنی ادب و تعالی در منش و رفتار ظاهر شده است. بر خلاف فارسی، رواج این واژه در جوامع اروپایی و انگلیسی‌زبان، بیشتر از دو قرن سابقه ندارد. در تعریف دیگری از فرهنگ آمده است: فرهنگ مفهومی گسترده است که در آن حداقل سه وجه اصلی قابل توجه است: (۱) پرورش استعداد‌های ذاتی بشر؛ (۲) محصولات عقلی و تخیلی از این پرورش؛ (۳) سبک زندگی گروه یا جامعه‌ای معین (بوکر^۱ به نقل از توسلی، ۱۳۹۷: ۱۶۸-۱۶۹).

ارسلان و همکارانش فرهنگ را این‌گونه تعریف می‌کنند. «آن را صرفاً به‌عنوان شیوه زندگی و طرز تفکر جامعه در نظر می‌گیریم. عناصر فرهنگی، مانند زبان، مذهب، نمادها و برنامه‌های معمول از طریق جنگ‌ها، مهاجرت‌ها، اکتشافات با یکدیگر تعامل دارند» (ارسلان^۲ و همکارانش، ۲۰۱۷: ۲).

واژه قومیت بیشتر استفاده کاربردی دارد و برداشت‌های متفاوتی از آن صورت گرفته است. در این میان تعریف آنتونی اسمیت^۳ دارای کاربرد بالایی است: «قوم عبارت از یک جمعیت انسانی مشخص با یک افسانه اجداد مشترک، خاطرات مشترک، عناصر فرهنگی، پیوند با یک سرزمین تاریخی یا وطن و میزانی از حس منافع و مسئولیت است» که عناصر محوری هویت، اعتقاد، آگاهی و فرهنگ مشترک را داراست (ایوبی به نقل از شاکری خوئی و همکاران، ۱۳۹۸: ۲۴).

قوم: یکی از انواع اقلیت قومی است. «قومیت عبارت است از گروهی که از نظر زیست‌شناسی، حداقل چند نسل پابندی و ماندگاری داشته باشند، ارزش‌های فرهنگی مشترک داشته باشند، فضای ویژه ارتباطی و کنش و واکنش مخصوص به

1 . Bowker

2 . Arslan

3 . Anthony Smith

خود را داشته باشند، به عنوان واقعیتی جداگانه از دیگر گروه‌ها، خود را بشناسند و دیگران نیز آنها را به این عنوان بپذیرند» (نوربخش، ۱۳۸۷: ۶۹).

دائر المعارف علوم اجتماعی در تعریف خرده‌فرهنگ‌ها می‌نویسد: «زیر فرهنگ - خرده فرهنگ - فرهنگ جزئی، بدان فرهنگ گروهی در مقایسه با فرهنگ‌های کلی یک جامعه نیز اطلاق می‌شود. شیوه‌ها و مناسکی است که خاص گروهی از مردم در بطن یک جامعه یا فرهنگ، گروه‌های سنی، قومی و ... در مواردی چنان شناسنامه‌های خاص می‌یابند که در برابر فرهنگ کل جامعه مقاومت می‌نمایند». رابرتسون^۱ خرده‌فرهنگ‌ها را گروهی تعریف می‌کند که به‌رغم اشتراکات در یک فرهنگ جامعه از یک جامعه مشترک برخوردار از ارزش‌ها، هنجارها و سبک زندگی خاص خود نیز هستند (حسین‌زاده و نوریزدان، ۱۳۹۰: ۷).

۲-۲. جایگاه قومیت (خرده‌فرهنگ‌ها) در نظام آموزشی

در اصل ۱۵ قانون اساسی ایران آمده است: زبان و خط رسمی و مشترک مردم ایران فارسی است. اسناد و مکاتبات و متون رسمی و کتب درسی باید با این زبان و خط باشد؛ ولی استفاده از زبان‌های محلی و قومی در مطبوعات و رسانه‌های گروهی و تدریس ادبیات آن‌ها در مدارس، در کنار زبان فارسی آزاد است (اله مرادی و سیفاللهی، ۱۳۹۴: ۶۷). نوشتن و خواندن به زبان مادری اعتماد را به دنبال دارد به‌ویژه در زمینه ادبیات می‌تواند تأثیر شگرفی بر داشتن اعتماد به نفس داشته باشد و دانش‌آموز احساس کند زبانش فقط محدود به محیط خانه نیست (اله مرادی و سیفاللهی، ۱۳۹۴: ۷۴).

در قانون اساسی به‌خصوص اصل ۱۵ این قانون آمده است که استفاده از زبان‌های محلی و قومی در مطبوعات و رسانه‌های گروهی و تدریس ادبیات آنها در مدارس در کنار زبان فارسی مجاز اعلام شده است؛ بنابراین معلمان و دبیران می‌توانند، از زبان محلی و قومی خود برای تدریس درس ادبیات استفاده کنند (فکوهی، ۱۳۸۶: ۱۴۵).

اصل ۱۹ قانون اساسی ایران نیز "برابری قومی" نام دارد و در آن این‌گونه بیان می‌شود: مردم ایران از هر قوم و قبیله که باشند از حقوق مساوی برخوردارند و رنگ، نژاد، زبان و مانند این‌ها سبب امتیاز نخواهد بود. در ایران برنامه مدون و نظام‌مندی برای دادن نقش به زبان‌های بومی یا تدریس آن‌ها در آموزش و پرورش و آموزش عالی وجود ندارد. تمام کتاب‌های درسی به زبان فارسی است و هیچ کتابی به گروه‌های زبانی دیگر در ایران (آذری، کردی، عربی، ترکمنی، گیلکی و ...) وجود ندارد (طالب‌زاده، ۱۳۹۰: ۳۸۵).

در اصول دوازدهم تا پانزدهم و اصل نوزده قانون اساسی؛ توجه به زبان‌های محلی - قومی و رعایت حقوق همه افراد جامعه مورد توجه قرار گرفته است. با توجه به تأکید قانون بر فرهنگ اقوام مختلف و نیز اهمیت توجه به فرهنگ‌های مختلف در مدرسه به منظور ایجاد شرایطی برای موفقیت دانش‌آموزان متعلق به خرده‌فرهنگ‌ها باید تلاش شود (احمدی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۲۴).

در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در اصول ۲، ۳، ۹، ۱۲، ۱۵، ۱۹ و ۲۰ در زمینه پذیرش و احترام قومیت‌ها و فرهنگ‌های کشور و همچنین بر همبستگی ملی، مشارکت در تعیین سرنوشت اجتماعی و فرهنگی، دفاع از آزادی‌های مشروع، رعایت تفاوت‌های زبانی، دینی و قومی تأکید نموده و می‌توان گفت که فلسفه اصلی تأسیس مدارس و برپایی نظام آموزشی مدرسه‌ای نیز در گسترده‌ترین برداشت خود عبارت است از انتقال، توسعه و به‌سازی میراث فرهنگی؛ بنابراین ارزش‌های اجتماعی و فرهنگی یک جامعه اثر حتمی بر برنامه‌های درسی آموزش مدرسه‌ای و به دنبال آن آموزش عالی داشته باشد (فتحی، ۱۳۸۳: ۲۷).

استفاده از معلمان که آموزش چندفرهنگی دیده‌اند. معلمان موفق در آموزش چندفرهنگی از یادگیری تجربی، به‌ویژه منابع اجتماعی محلی حداکثر استفاده را می‌برند. مطالعه گروه‌های قومی و فرهنگی، نه تنها در سطح ملی بلکه در سطح محلی نیز، بخشی از فعالیت‌های معلمان موفق در آموزش چندفرهنگی است. آنها فراتر از دیوارهای کلاس درس می‌روند و از اجتماع محلی به‌عنوان "آزمایشگاهی"

استفاده می‌کنند که دانش‌آموزان در آن می‌توانند مهارت‌های فکری، اجتماعی و فعالیت سیاسی خود را بهبود ببخشند (حمیدی زاده و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۷).

در اسناد بالادستی نظام جمهوری اسلامی ایران از جمله مصوبات شورای فرهنگ عمومی وابسته به شورای عالی انقلاب فرهنگی، بر احترام بر اقوام و آیین‌های مختلف قومی و مذهبی، حمایت از جایگاه آن‌ها و معرفی جذابیت‌ها و آداب و رسوم اقوام مختلف کشور تأکید شده است (مصوبه ۴۶۵ به نقل از بلالی و محبی، ۱۳۹۷، ص ۵۵۴).

بخش ادبیات نقطه برجسته فرهنگ‌های اقوام است. شورای عالی انقلاب در سال ۱۳۸۸ تدریس دو واحد درسی زبان و ادبیات مربوط به زبان و گویش‌های بومی را در دانشگاه‌ها تصویب کرد (بلالی و محبی، ۱۳۹۷: ۵۶۷).

نشریات دانشجویی که به گستره و مخاطبان خاصی در منطقه محدود جغرافیای توجه می‌کنند، از طریق ترویج فرهنگ، آداب و رسوم، زبان و تاریخ مشترک آن قوم می‌توانند زمینه را برای بازنمایی هویت قومی فراهم کنند (قادرزاده و شفیع‌نیا، ۱۳۹۱: ۱۹۸).

۲-۳. جایگاه قومیت در برنامه درسی

اکنون با عنایت به وضعیت و شرایط عینی جامعه امروز ایران، الزامات و مسئولیت‌های ویژه‌ای را متوجه طراحان و برنامه‌ریزان آموزشی و درسی کشور ساخته است. یکی از راه‌های مناسب برای رویارویی با تنوع فرهنگی جامعه امروز ایران، برنامه درسی چندفرهنگی است. این نوع برنامه با تأکید بر خصوصیات فرهنگی اقلیت‌ها می‌تواند در جهت رشد و تقویت فرهنگ‌های بومی و در نهایت تقویت فرهنگ ملی نقش بسزایی داشته باشد (احمدآبادی آرانی و همکاران، ۱۳۹۶: ۵۹).

برنامه‌های رسمی به برنامه‌ها و راهبردهایی گفته می‌شود که دانشگاه‌ها می‌توانند رسماً در برنامه‌های آموزشی و درسی خود برای پاسخگویی به تنوع‌های فرهنگی ایجاد کنند. در واقع، این برنامه‌ها شامل بخشنامه‌ها، آیین‌نامه‌ها و قوانین مربوط به

محتوای دروس، رشته‌های تدوین شده و درس‌های تعریف شده برای دانشگاه‌ها است. مصاحبه‌شوندگان بر این باورند که این برنامه‌های رسمی می‌توانند ظرفیت‌ها و پتانسیل‌هایی را داشته باشند که به تنوع‌های فرهنگی پاسخگو باشند و با ایجاد تغییر در بخش‌هایی از این برنامه‌های رسمی می‌توان آموزش چندفرهنگی در دانشگاه‌ها را توسعه و ترویج داد (پورکریم و همکاران، ۱۳۹۵: ۸۲).

آموزش و پرورش چندفرهنگی تلاش می‌کند با ایجاد تغییرات در آموزش و پرورش مانع از نابرابری‌های آموزشی و نیز ارزش‌گذاری بر تفاوت‌های فرهنگی برای قرارگرفتن در متن و بطن فرایند تدریس و یادگیری، مهارت‌های زیستی بشر امروز را برای زندگی در جامعه‌ای چندفرهنگی ارتقا بخشد. باتوجه‌به اینکه جامعه ایران نیز رنگین‌کمانی است از فرهنگ‌های گوناگون، پیش‌بایسته‌ها و الزامات زندگی در این کشور نیز باید بر اساس اصول زیست چندفرهنگی تدبیر شود (صادقی، ۱۳۹۱: ۳۷)؛ بنابراین لازم است آموزش رسمی نقش چندفرهنگی را ایفا کند و آن را به روش‌های مختلف، از جمله گنجاندن در برنامه‌های درسی، فرهنگ‌سازی کند و ترویج دهد. درواقع اصل مهم و اساسی در تعلیم و تربیت چندفرهنگی به‌وجودآوردن حساسیت نسبت به تکرر ذاتی موجود در جهان واقع است (ایروین^۱، ۲۰۱۲: ۲۷۰).

۲-۴. جایگاه قومیت در کتاب‌های درسی

بسیار جای تأمل است که جایگاه قومیت در اهداف کلی برنامه درسی علوم اجتماعی در دوره متوسطه به‌روشنی دیده نشده و مغفول واقع شده است. این در حالی است که هر جامعه‌ای که به بلوغ فرهنگی خود اهمیت می‌دهد و سعی می‌کند آن بلوغ را به جوانان نشان دهد و انتقال فرهنگ را به‌تصادف واگذار نمی‌کند. مسلم است که فراگیران، فرهنگ را از طریق تجارب بی‌شمار روزانه خود جذب می‌کنند. در جامعه‌ای چندقومی چون ایران، ما نیازمند تأکید بر همگرایی اجتماعی و درنظرگرفتن عوامل مشترک فرهنگ‌های قومی و ملی در ایجاد شهروندی هستیم. در موارد متعددی، در کتاب درسی مفهوم قومیت همراه با مفاهیم اختلافات قومی،

تضاد و تهدید علیه وحدت ملت نام برده شده است (عراقیه و همکاران، ۱۳۹۰: ۶۸ - ۶۹).

یکی از مسائلی که باید در محتوای کتاب‌های درسی مدنظر قرار گیرد، توجه به مسئله قومیت‌ها و فرهنگ‌ها و آداب و رسوم مختلف در کشور چندقومی ایران است. عدم توجه به این مباحث تأثیر مستقیمی بر افکار فراگیران و دور کردن آن‌ها از فرهنگ خویش و جذب در فرهنگ بیگانه دارد. اریکسون^۱ معتقد است کسانی که از سنت‌های فرهنگی خود دور باشند، در هویت خود مشکل دارند (خامسان و لقمان نیا، ۱۳۸۹: ۱۵۶ - ۱۵۷).

فتحی و همکارانش محتوای کتاب‌های درسی جامعه‌شناسی و تاریخ در رشته علوم انسانی بر اساس ۱۱ مؤلفه مطلوب جایگاه قومیت مورد تحلیل قرار دادند. یافته‌اند که از ۲۴۶۷ واحد ضبط مورد شمارش صرفاً ۱۲۲ مورد فراوانی در خصوص مؤلفه‌های ۱۱ گانه مطلوب قومیت بود و البته در هیچ کدام از این موارد هم‌نامی از اقوام مختلف ایران (به استثنای قوم فارس) برده نشده است. به عبارتی فقط ۴ درصد از بخش‌های سه‌گانه محتوای کتاب‌های بررسی شده به مؤلفه‌های مطلوب قومیت توجه داشته است. همچنین فتحی و همکارانش در یافته‌های پژوهش که از طریق تحلیل آنتروپی شانون انجام شد نشان دادند که مؤلفه‌های مطلوب قومیت از توزیع نرمالی برخوردار نیستند. به عبارتی در حالی که به برخی مؤلفه‌های ۱۱ گانه توجه بیشتری شده است؛ بسیاری از مؤلفه‌های دیگر مورد توجه بسیار کمی قرار گرفته‌اند یا اصلاً مورد توجه مؤلفان کتاب‌ها نبوده‌اند (فتحی و همکاران، ۱۳۹۹: ۸۷).

۳ - نتیجه‌گیری

باتوجه به اینکه ایران کشوری است که تنوع قومی در آن زیاد بوده و هر قومیت فرهنگ، آداب و رسوم، هنجارها، ارزش‌ها، زبان و گویش و لهجه خود را دارا است. ضرورت دارد به این ویژگی‌ها و خصوصیات توجه شود و افراد جامعه به گونه‌ای تربیت و پرورش داده شوند که ضمن حس تعلق به کشور این تفاوت‌های قومی و

فرهنگی را درک کنند و به ارزش‌ها و فرهنگ‌های اقوام مختلف نیز احترام بگذارند. در این راستا نظام آموزشی که نقش بسازی در تعلیم و تربیت آیندگان این مرزوبوم دارد، باید بکوشد تا به این‌گونه مسائل بیشتر توجه کند و افرادی تربیت کند که به همزیستی صلح‌جویانه، همبستگی و اتحاد توجه دارند. در بخش‌های مختلف سیستم آموزشی سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان آموزشی باید به این تفاوت‌های فرهنگی توجه کنند و سعی کنند که برنامه‌های درسی و محتوای کتاب‌های درسی را به‌گونه‌ای طراحی و تدوین کنند که توجه ویژه‌ای به فرهنگ‌های مختلف داشته باشد، تا افراد با فرهنگ‌ها و قومیت‌های مختلفی که در ایران ساکن هستند آشنا شوند و با احترام با آنان رفتار کنند. در مجموعه نظام آموزشی که به دنبال توسعه، آبادانی و شکوفایی کشور است باید بکوشد تا اتحاد و همبستگی بین قومیت‌های مختلف جامعه را افزایش دهد. یکی دیگر از نتایج این پژوهش آن است که در نظام آموزشی در بخش برنامه درسی، کتاب‌های درسی به امر قومیت و جامعه چندفرهنگی توجه چندانی نشده است و این موضوعات آن جایگاه و اهمیتی را که باید به آن‌ها داده شود داده نشده است در حالی که کشور ایران با دارا بودن تنوع قومیتی جزو کشورهای چندفرهنگی محسوب می‌شود؛ بنابراین در نظام آموزشی این کشور باید به قومیت‌های مختلف توجه دوچندان شود و برنامه درسی و کتاب و دیگر قسمت‌های این نظام به‌گونه‌ای تنظیم و تدوین شوند و برنامه‌ریزی‌ها به‌گونه‌ای انجام شود که به این امر توجه دوچندان شده باشد. انجام این عمل کمک می‌کند که همبستگی و اتحاد در جامعه زیاد و جامعه به سمت پیشرفت و حفظ منافع ملی گام بردارد.

همچنین همه اصلاحات، سیاست‌گذاری‌ها، برنامه‌ریزی‌ها و تصمیمات خرد و کلان در نظام‌های آموزشی برای تحقق عدالت آموزشی و دسترسی عادلانه و برابر همه یادگیرندگان جامعه به فرصت‌های آموزشی انجام می‌شوند. برای اینکه بتوان اهداف تعیین شده را محقق کرد باید به تمام ذی‌نفعان آموزشی، نحوه مشارکت، نیازها و تفاوت‌های آن‌ها، شرایط فردی و خانوادگی، جنسیت، محل سکونت، قومیت، مذهب و دوزبانه بودن آنها توجه کرد. مطابق آیات و روایات همه افراد جامعه از حقوق برابر باید برخوردار باشند و هیچ‌کس در جامعه نسبت به دیگری برتری ندارد. از وظایف آموزش و پرورش است که دانش‌آموزان را با عدالت آشنا کند و

با برنامه‌ریزی و عملکرد عادلانه عدالت آموزشی را نهادینه کند و زمینه را برای تحقق عدالت اجتماعی فراهم کند و همچنین بدون شک مسئله قومیت در کنار خلق فرصت‌هایی بی‌نظیر، از مهم‌ترین مسائل و چالش‌های جوامع چندفرهنگی به شمار می‌رود. اینکه نظام حاکمیتی و سیاست‌مداران کشور چگونه با مسائل و چالش‌های این پدیده برخورد کنند، چه سیاست‌هایی را در پیش بگیرند تا به‌واسطه آنها، خطرات و تهدیدات ناشی از این پدیده را به فرصت‌هایی برای توسعه کشور تبدیل کنند، بسیار حایز اهمیت است. به‌ویژه این مسئله که در نظام آموزشی و فرایندهای آن نقش تأثیرگذاری داشته است و همواره از مسائل مهم آن به‌ویژه برنامه‌های درسی بوده است؛ لذا حفظ انسجام فرهنگ ملی در کنار احترام به خرده‌فرهنگ‌ها و آداب‌ورسوم آنها لازمه هر جامعه چندفرهنگی است که این کار نیازمند اتخاذ تصمیمات صحیح از جانب نهادهای سیاست‌گذار است. صاحب‌نظران و اندیشمندان حوزه‌های مختلف همواره بر پیامدهای این تصمیمات تأکید داشته‌اند. یکی از راه‌ها گرایش به سمت رویکرد فرهنگی در مورد پدیده قومیت است. در این رویکرد ضمن احترام به حفظ حاکمیت ملی، زبان رسمی و فرهنگ رسمی، آداب‌ورسوم، خرده‌فرهنگ‌ها، زبان مادری مربوط به گروه‌های قومی، مهم تلقی می‌شود، افراد جامعه از برابری، مساوات و حقوق برابری برخوردار خواهند بود، آرا و دیدگاه‌های همه گروه‌های اکثریت با حفظ حقوق اقلیت و حتی گروه مخالف در تمامی زمینه‌ها شنیده می‌شود.

پیشنهادها

- آشنایی عمیق‌تر با اقوام ایرانی از طریق کتاب‌های درسی به‌منظور شناخت اقوام مختلف و همزیستی مسالمت‌آمیز مردم جامعه در محیط کار و زندگی با یکدیگر.
- استفاده از کتاب جغرافیا برای شناساندن محل زندگی اقوام مختلف در ایران.
- به‌کارگیری معلمان و مربیان بومی از هر منطقه که بتوانند به زبان مادری آن منطقه در مدارس صحبت کنند و آموزش‌های لازم را با دانش‌آموزان منتقل کنند.

- معلمان باید دانشی در خصوص گروه‌های قومی برای تدریس محتوا و مفاهیم قومی داشته باشند و حداقل یک کتاب اصلی و مهم را که در مورد تاریخ‌ها و فرهنگ‌های آن منطقه است مطالعه کنند.

- به اهمیت و حساسیت دوره ابتدایی و جایگاه قومیت در برنامه‌های درسی این دوره توجه بیشتری شود.

- در کتاب‌های درسی از عکس‌ها، تصاویر و مطالب مناسب در جهت معرفی شایستگی‌های قومیت‌ها استفاده شود.

- برگزاری جشنواره‌های تحت عنوان آشنایی با قومیت‌های مختلف در مدارس که هدف آن آشنایی با آداب و رسوم، پوشش، فرهنگ و ... اقوام مختلف است.

- به علت شکل‌گیری هویت دانش‌آموزان در سنین نوجوانی و جایگاه قومیت در برنامه درسی دوره‌های متوسطه اول و دوم توجه بیشتری شود.

منابع

احمدی، منیژه؛ سید علی، قریشی، فاطمه، گودرزی (۱۳۹۷). «بررسی مشکلات چندفرهنگی در مدارس ابتدایی شهر ساوه و ارائه راهکارهای آن»، **فصلنامه پژوهش در نظام‌های آموزشی** (تهران، انجمن پژوهش‌های آموزشی ایران)، پاییز، دوره ۱۲، شماره ۴۲، ص ۱۲۱ - ۱۳۷

احمدآبادی آرانی، نجمه؛ مهدی، سبحانی نژاد، علی، عبد اله یار (۱۳۹۶). «بهبود چندفرهنگی سازی برنامه‌های درسی نظام آموزشی ایران با نظر به آرای تربیتی فوکو و ژیرو»، **فصلنامه نوآوری‌های آموزشی** (تهران، سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، تابستان)، دوره شانزدهم، شماره ۲، ص ۵۷ - ۸۰

اسلامی‌هرمندی، فاطمه؛ فریبا، کریمی، محمدعلی، نادری (۱۳۹۸). «شناسایی مؤلفه‌های عدالت آموزشی در آموزش و پرورش ایران» **فصلنامه پژوهش در نظام‌های آموزشی** (تهران، انجمن‌های پژوهش‌های آموزشی ایران)، زمستان، دوره سیزدهم، شماره ۴۷، ص

اله مرادی، شهین؛ سیف اله، سیفاللهی (۱۳۹۱). «مطالعه و بررسی تأثیر آموزش به زبان مادری بر افزایش انگیزه تحصیلی دانش‌آموزان (مطالعه موردی: دانش‌آموزان مقطع متوسطه ناحیه یک شهر سنندج ۹۲-۱۳۹۱)». **دوفصلنامه مطالعات جامعه‌شناسی** (تبریز، دانشگاه آزاد واحد تبریز)، پاییز، دوره پنجم، شماره ۱۶، ص ۶۵ - ۸۳

ایوبی، حجت‌الله (۱۳۷۷)، «شکاف‌های و خشونت در پیکارهای سیاسی». **فصلنامه مطالعات راهبردی** (انتشارات وزارت علوم، فناوری و تحقیقات، پژوهشکده مطالعات راهبردی)، بهار، دوره اول، شماره ۱، ص ۱۹ - ۳۸

بازدار، مرتضی؛ محبوبه، عارفی؛ کورش، فتحی و اجارگاه، مقصود، فراستخواه (۱۳۹۹). «برنامه درسی زیرزمینی در حوزه قومیت در نظام آموزشی ایران». **دوفصلنامه نظریه و عمل در برنامه درسی** (تهران، انجمن مطالعات برنامه درسی - دانشگاه خوارزمی)، بهار و تابستان، دوره هشتم، شماره ۱۵، ص ۳۱۱ - ۳۴۶

بازدار، مرتضی؛ کوروش، فتحی و اجارگاه (۱۳۹۹). «تأملی بر انواع رویکردها نسبت به قومیت در ایران و اثرات آن در نظام آموزشی». **دوفصلنامه مدیریت و برنامه‌ریزی در نظام‌های آموزشی** (تهران، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی شهید بهشتی)، بهار و تابستان، دوره ۱۳، شماره ۱ (پیاپی ۲۴)، ص ۳۷ - ۵۶

بلالی، اسماعیل؛ سیده فاطمه، محبی (۱۳۹۷). «چالش‌های نظام آموزش عالی در موضوع قومیت و راهبردهای سیاست‌گذاری». **فصلنامه مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران** (تهران، مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی - دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران)، پاییز، دوره هفتم، شماره ۳، ص ۵۵۳ - ۵۷۷

بلندهمتان، کیوان؛ نعمت اله، عزیزی؛ مسعود، سلطانی (۱۳۹۸). «بررسی وضعیت آموزش چندفرهنگی در مراکز تربیت‌معلم شهر سنندج از منظر دانشجویان». **دوفصلنامه آموزش عالی ایران** (تهران، انجمن آموزش عالی ایران)، پاییز، دوره ۳، شماره ۲ (پیاپی ۱۰)، ص ۷۸ - ۵۵

پورکریم، جواد؛ شیرکوه، محمدی؛ سید علی، نقی کمال خرازی؛ محمد، قاسمی‌فرد (۱۳۹۵). «ارائه الگویی برای آموزش چندفرهنگی در نظام آموزش عالی: واکاوی دیدگاه‌های

متخصصان این حوزه در ایران»، فصلنامه علمی پژوهشی تدریس پژوهی (کردستان، دانشگاه کردستان)، تابستان، دوره چهارم، شماره اول، ص ۶۵ - ۹۱

توسلی، طیبه (۱۳۹۷). «کثرت‌گرایی فرهنگی و تأثیر آن بر نظام تربیتی»، فصلنامه پژوهش‌های فلسفی - کلامی (قم، دانشگاه قم)، زمستان، دوره بیستم، شماره ۴، ص ۱۶۵ - ۱۸۸

جوشن لو، محسن؛ رستمی، رضا (۱۳۸۸)، روان‌شناسی بین فرهنگی؛ تهران: انتشارات ارجمند.

حسینی‌مهر، علی؛ علیرضا، فقیهی؛ عذرا، رحمانی؛ محمدرضا، سرمدی (۱۳۹۵). «اعتبارسنجی مؤلفه‌های آموزش چندفرهنگی برای طرح در برنامه درسی دوره ابتدایی»، فصلنامه علمی - پژوهشی رهیافتی نو در مدیریت آموزشی (مروودشت، دانشگاه آزاد اسلامی - واحد مروودشت)، زمستان، دوره ۷، شماره ۴، ص ۲۳۳ - ۲۵۰

حسین‌زاده، افسانه؛ احمدرضا، نوریزدان (۱۳۹۰). خرده‌فرهنگ‌های منحرف و نقش آن‌ها در آسیب‌های اجتماعی، همایش هجوم خاموش، لرستان، معاونت فرهنگی جهاد دانشگاهی، جهاد دانشگاهی واحد استان لرستان، دوره ۲، ص ۱-۱۵، دسترسی در سایت پایگاه اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی، دسترسی در سایت

<https://www.sid.ir/fa/seminar/ViewPaper.aspx?ID=6861>

حمیدی زاده، کتایون؛ کوروش، فتحی واجارگاه؛ محبوبه، عارفی، گلنار، مهران (۱۳۹۸). «آموزش چندفرهنگی؛ تأملی در تجربه ایدن‌آل معلمان موفق در مدارس»، فصلنامه علمی پژوهشی مدیریت مدرسه (کردستان، دانشگاه کردستان)، بهار، دوره هفتم، شماره اول، ص ۱۶۳ - ۱۸۱

خامسان، احمد؛ مهدی، لقمان نیا (۱۳۸۹). «جایگاه هویت ملی در نظام آموزش و پرورش ایران»، فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران (تهران، پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی وزارت علوم)، تحقیقات و فناوری، تابستان، دوره سوم، شماره ۲، ص ۱۴۷ - ۱۷۱

سبحانی نژاد، مهدی؛ رضا، وفایی (۱۳۹۴). «مؤلفه‌های آموزش چندفرهنگی و تحلیل آن در محتوای کتب درسی»، دوفصلنامه نظریه و عمل در برنامه درسی (تهران، انجمن مطالعات برنامه درسی ایران - دانشگاه خوارزمی)، بهار و تابستان، دوره سوم، شماره ۵، ص

۱۱۱ - ۱۲۸ سرخ، اسماعیل (۱۳۸۶). «نابرابری‌های آموزشی و نابرابری‌های فضایی در بعد قومی و منطقه‌ای (مطالعه موردی دوره ابتدایی استان آذربایجان غربی در سال تحصیلی ۸۱-۱۳۸۰)»، فصلنامه تعلیم و تربیت (تهران، وزارت آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران)، دوره بیست و سوم، شماره ۳ (مسلسل ۹۱)، ص ۱۰۳ - ۱۲۴

شاکری خوئی، احسان؛ علی، محمدی ایران لو، صمد، ظهیری (۱۳۹۸). «جهانی‌شدن و مسئله قومیت‌ها در ایران (دوره جمهوری اسلامی ایران)»، فصلنامه تحقیقات سیاسی بین‌المللی (شهرضا، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرضا)، پاییز، دوره یازدهم، شماره ۴۰، ص ۲۲ - ۳۹

صادقی، علیرضا (۱۳۸۹). «بررسی سند برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران بر اساس رویکرد آموزش چندفرهنگی»، فصلنامه مطالعات برنامه درسی ایران (تهران، انجمن مطالعات برنامه درسی ایران)، پاییز، دوره ۵، شماره ۱۸، ص ۱۹۰ - ۲۱۵

صادقی، علیرضا (۱۳۹۱). «چندفرهنگی و نسبت آن با آموزش»، ماهنامه رشد فناوری (تهران، سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی)، زمستان، سال بیست و هشتم، شماره ۴، ص ۳۴ - ۳۷

صادقی، علیرضا (۱۳۹۱). «ویژگی‌ها و ضرورت‌های تدوین برنامه درسی چندفرهنگی در ایران؛ بررسی چالش‌ها و ارائه راهکارها، راهبرد فرهنگ»، فصلنامه علمی پژوهشی راهبرد فرهنگ (تهران، دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی)، تابستان، دوره پنجم، شماره ۱۷ - ۱۸، ص ۹۳ - ۱۲۱

طالب‌زاده، علیرضا (۱۳۹۰). تحلیل بر دو زبانگی در نظام آموزشی ایران از دیدگاه جامعه‌شناسی زبان؛ تهران: انتشارات سمت.

عراقیه، علیرضا؛ نعمت‌الله، فاضلی؛ کورش، فتحی و اجارگاه، احمدعلی، فروغی ابری (۱۳۹۰). «قومیت، پدیده‌ی آکسیمورون در برنامه درسی صریح مدارس متوسطه ایران»، فصلنامه نوآوری‌های آموزشی (تهران، سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی)، زمستان، دوره دهم، شماره ۴، ص ۵۷ - ۸۵

عیدی، نسرین؛ محمد، نوریان (۱۳۹۷). «تأثیر موقعیت‌های چندفرهنگی در فرایند یاددهی - یادگیری؛ واکاوی تجربیات عوامل انسانی دانشکده نفت اهواز»، فصلنامه آموزش

مهندسی ایران (تهران، فرهنگستان علوم جمهوری اسلامی ایران)، زمستان، دوره ۲۰، شماره ۸۱، ص ۹۷-۱۱۴

فتحی واجارگاه، کورش (۱۳۸۳)، **اصول برنامه‌ریزی درسی**؛ تهران: انتشارات ایران‌زمین. چاپ سوم.

فتحی واجارگاه، کورش؛ محبوبه، عارفی، ایوب، گرشاسبی (۱۳۹۹). «جایگاه قومیت در برنامه‌های درسی رسمی رشته علوم‌انسانی (مورد مطالعه: دروس جامعه‌شناسی و تاریخ نظام جدید دوره دوم متوسطه)»، **مجله علوم تربیتی** (اهواز، دانشگاه شهید چمران اهواز)، بهار و تابستان، دوره ششم، شماره ۱، ص ۷۳ - ۹۴

فکوهی، ناصر (۱۳۸۶). «نقش زبان و هویت‌های قومی و محلی در توسعه نظام آموزش عالی»، **فصلنامه انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات** (تهران، انجمن مطالعات فرهنگی و ارتباطات)، پاییز، دوره سوم، شماره ۹، ص ۱۲۷ - ۱۶۰

قادر زاده، امید؛ عباس، شفیع‌نیا (۱۳۹۱). «تأثیر اجتماعی ساختار آموزش بر قوم‌گرایی دانشجویان»، **فصلنامه علوم اجتماعی** (تهران، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبایی)، زمستان، دوره ۱۹، شماره ۵۹، ص ۱۶۵ - ۲۰۶

نوریخس، یونس (۱۳۸۷). «فرهنگ و قومیت مدلی برای ارتباطات فرهنگی در ایران»، **فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران** (تهران، پژوهشگاه علوم‌انسانی و مطالعات فرهنگی)، زمستان، دوره اول، شماره ۴، ص ۶۷ - ۹۰

Arslan, A. Campbell, C. & Meşeci Giorgetti, F.(2017). Culture and education: looking backto culture through education. *Paedagogica Historica, International Journal of the History of Education*, 53(1-2), PP 1_6

Bowker. J.(1997). *The Oxford Dictionary of World Religions*. U. K: Oxford University Press.

Hallinger, Ph & Leithwood, k.(1998). *Unseen Forces: The Impact of Social Culture on School Leadership*. *Peabody Journal of Education*, 73(2), pp 126_ 151

Irvine, J. J. (2012). *Complex Relationships between Multicultural Education and Special Education: An African American*

Perspective. Journal of Teacher Education. Vol. 63(4): pp268_274

Langevin, G. Masclat, D. Moizeau, F.& Peterle. E.(2017). Ethnic gaps in educational attainment and labor-market outcomes: evidence from France. Journal Education Economics, 25(1), PP 84_111

Levin, H. M. (2009). The economic payoff to investing in educational justice. Educational Researcher, 38(1), pp 5_20

Maestri, V.(2016). Can ethnic diversity have a positive effect on school achievement?. Journal Education Economics, 25(3), pp 290_303

Nguyen, Hieu T M.(2019). Ethnic gaps in child education outcomes in Vietnam: an investigation using Young Lives data. Journal Education Economics, 27(1), pp 93_111

Parekh, B. (2008). The Concept of Multicultural Education. In S. Modgil, G.K. Verma, K. Mallick, & C. Modgil (Eds.). Multicultural Education: The Interminable Debate. pp 19_31